

*Любов Попова
(Київ)*

РОБОТИ ДРУКАРНІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ В КОЛЕКЦІЇ МНАП НАН УКРАЇНИ

Друкування книг у Києво-Печерській лаврі започаткував архімандрит Єлисей Плетенецький (1530 — 29.10.1624). У 1615 році він придбав у нащадків Федора Балабана гарну друкарню і перевіз її до монастиря. Зі збільшенням попиту з часом нарошувалися обсяги друкованих видань: якщо на початку за 8 років було видано 11 великих книжок (релігійних, історичних, полемічних), то надалі зростала їх кількість і розширювалась тематика. Безперерйну роботу друкарні забезпечувала збудована архімандритом велика паперова фабрика (папірня) у Радомишлі [3; 4; 6].

Справу Єлисея Плетенецького продовжили Петро Могила (13.12.1596 — 01.01.1647), який у 1635 році відкрив друкарню в Довгому Полі і Ясах (1641) та Інокентій Гізель (прибл. 1600 — 18.11.1683), який керував друкарнею Києво-Печерської лаври за дорученням свого попередника — Петра Могили [3; 4; 8].

І якщо попервах невелика кількість книжок не потребувала великої кількості майстрів переплетення та обкладання, то в подальшому вибудовувалась логічна економічно обґрунтована послідовність: значне збільшення попиту — заснування папірень і друкарень — потреба в спеціалістах. Лавра дбала про якнайкраще оздоблення своїх видань. Це, в свою чергу, зумовило створення цехів інтролігаторів — вже у XVII ст. були свої рисувальні і граверні, а майстри не мали рівних в оздобленні книжок¹.

Трудомістка робота по переплетенню книги передбачала такі процеси: складання, зшивання, обрізування, настилення, обкладання тощо. Від адресності (кому призначалась книга) залежали матеріал та кількість етапів і складність оздоблення.

Найціннішими були книги в пудлах², у пергаментній обкладинці, оздоблені золотом. Такі фоліанти³ призначались коронованим особам та вищому духовенству. До другої групи належали книги в обкладинках зі шкіри, «золотого паперу» та оксамиту (або інших дорогих тканин). Для населення видавались дешеві книжки («по-просту»). За архівними даними лаврська майстерня в 1765 році виготовила: у парчі 3, у червоній матерії 12, у білому пергаменті 15, зеленому й оливковому 80, у «золотому» папері 80, маленьких книжечок в «бумаге золотій» 100 тощо — разом 3113 книг. І все одно друкарня не встигала задовольняти попит на книжки [5].

Лавра стала центром інтролігаторства в Києві, і це мистецтво розповсюдилося далеко за його межі. Кожне наступне покоління майстрів, поряд із шанобливим і трепетним ставленням до творчості попередників та наслідуванням релігійних канонів, намагалося привносити своє особисте сприйняття і трактування усталених традицій. Тому особливо цілісно сприймається книга в оздобленні одного майстра або групи майстрів і учнів. Поява нових матеріалів, методів їх обробки, досконаліших інструментів сприяли урізноманітненню технік оздоблення. Лаврська школа вирізнялася своїм індивідуальним «почерком» серед інших видань.

До загальної збірки основного фонду гр. зб. «РК» МНАП НАН України⁴ (близько 500 од. зб.) входять книги (і їх фрагменти), журнали, словники, підручники, алфавіт, креслення церков, грамоти, свідоцтва, запрошення, листівки, паперові гроші, альбоми, репродукції, афіші, записник, квитки, кредитні білети, поштові знаки, квитанції, мапи, атласи, театральна програма, конверти, паспорт, виписка з метричної книги, табелі, ошадна книжка, ноти тощо (на деяких виданнях стоять печатки і штампи палітурних майстерень, монастирів, священників, церков, державних установ, магазинів тощо). Осібне місце займають стародруки релігійного змісту, які використовували як у церквах, так і віруючі. У музейній колекції є книги, виготовлені у різних друкарських центрах і країнах, серед них і в друкарні Києво-Печерської лаври (згідно з описами інвентарних карток виявлені станом на 2005 рік):

Інв. №№ ⁵	КН	Назва	Датування
РК — 17	147 / 14	«Канон великий»	поч. ХХ ст.
РК — 18	199 / 1	«Псалтир»	1742 рік
РК — 22	199 / 5	«Ірмологіон»	сер. ХVІІІ ст.
РК — 23	199 / 6	«Православное ісповіданіє»	1764 рік
РК — 36	611 / 13	«Євангеліє»	1909 рік
РК — 84	874 / 42	«Канон великий»	поч. ХХ ст.
РК — 96	1172 / 53	«Псалтир»	1898 рік
ЦН — 51 ⁶	68 / 51	«Євангеліє»	1900 рік
ЦН — 52	68 / 52	«Осьмогласник»	?
ЦН — 103	69 / 36	«Євангеліє»	1872 рік (?)
ЦН — 749	419 / 12	«Псалтир»	1902 рік
ЦН — 910	448 / 15	«П'ятидесятниця»	1904 рік
НД—1116 ⁷	142 / 7	«Правильник»	13.05.1900 року
НД — 1118	142 / 9	«Служебник»	кін. ХVІІІ ст.
НД — 1120	142 / 12	«Поминальник»	ХІХ ст.

Серед цих книг у музейній збірці можна виокремити дві яскраві роботи лаврських майстрів — два Євангелія (РК-36 і ЦН-51), які датуються одним часовим періодом (1900 і 1909 роки відповідно).

Ці книги було знайдено науковими співробітниками в різних областях України. Одна з них (ЦН-51) була передана в дар церковним старостою місцевої Троїцької церкви (1895) с. Переброди Дубровицького району Рівненської області. Друга (РК-36) — дар із с. Максимівка Уманського району Черкаської області — містить дарчий напис власника, зроблений чорним чорнилом на форзаці⁸: «*Даръ въ Свято-Параскевievскую церковь села Максимовки Уманскаго уезда Киевской губ. Мѣстныхъ прихожанъ Нестора и Пулькеріи Жовтобрюхи. 8 мая 1916 год*». Наступні аркуші також підписані (внизу) послівно, а далі — позначково (окремими буквами зі слів попереднього запису). Дарчий напис було виявлено у 2005 році музейним реставратором під час огляду книг (аркуші були склеєні). [Варто ще раз нагадати, що зміна парадигми в радянський період призвела до закриття і нищення храмових споруд, а тому багато наших співвітчизників «розбирали по хатах» та переховували церковні предмети, одяг, тканину, ікони, в тому числі і книги. Люди слушно вважали, що, віддавши ці предмети в музей, вони збережуть їх для майбутніх краших часів. Як наслідок — багато книг передано музеєві в дар].

Нижче наведено дані і параметри обох книг для наочного порівняння:

Шифр	Дата	Розмір	Походження	Матеріал, техніка	Аркуші
РК — 36 КН — 611/13	1909 рік Києво-Печерська лавра	31,2×22×7 (см)	с. Максимівка Уманського р-ну Черкаської обл. (знайдено у 1977 році)	папір, оксамит, дерево, метал, стрічки, фарба; друк, «золочення», цвяхування, настилення, штампування, обріз	484 повний
ЦН — 51 КН — 68/51	1900 рік Києво-Печерська лавра	32,5×24×5 (см)	с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл. (знайдено у 1971 році)	папір, оксамит, дерево, метал, стрічки; фарба, друк, «золочення, сріблення», штампування, цвяхування, настилення, обріз ⁹	140 втрати

Для виготовлення книг було використано папір, картон, дерево, тканину, метал, різнокольорові стрічки (для закладок), фарбу. Для декоративного оформлення застосовували настилення, тиснення, штампування, цвяхування, «золочення», «сріблення», фігурний обріз тощо.

Зовні книгу РК-36 декоровано окремими металевими оздобами: кутовиками, середниками, медальйонами, пуклями, розетками¹⁰. Чотири кутовики із зображенням євангелістів з відповідними символами — на верхній кришці і такі ж кутовики — на нижній (меншого розміру з круглими опуклими розетками як ніжками-підставками). Символи євангелістів — це образи живих істот, засвоєні іконографічною традицією, що зображені разом із євангелістами: Матвію (Матфею) відповідає ангел як символ месіанського посередництва у світ Ісуса Христа; Марка символізує лев в ознаменування могутності й царської гідності Христа; символ Луки — тілець, що підкреслює жертвоне служіння Спасителя; символ Іоанна — орел, який означає висоту євангелійного вчення і таємниць, що відкриваються в ньому [7].

Другу книгу (ЦН-51) прикрашає металевий оклад¹¹, закріплений по периметру і кантах¹² верхньої і нижньої кришок простою металевою рамкою за допомогою цвяшок. На поверхні окладу на тлі квітково-рослинного орнаменту закомпоновано по кутах чотири овальні медальйони із зображенням євангелістів з відповідними символами. Між медальйонами розташовані: круглі квіткові розетки (4 шт.); середник кибалкової форми («мереживного» типу) з біблійним сюжетом «Воскресіння» у ще одному (більшого за розміром) центральному овальному медальйоні. На нижній пластині: по кутах в аналогічних медальйонах чотири 8-кутні опуклі розетки як ніжки-підставки; посередині середник (із сюжетом «Старозаповітна Трійця»). На обох окладах символи, зображені разом із євангелістами, розміщені в однаковому порядку: Матфей — ангел; орел — Іоанн; Марк — лев; тілець — Лука (зліва направо, верхній і нижній ряд відповідно).

Застібки¹³ слугували не тільки окрасою книги, а й утримували її в належному стані — щільно підігнані замки захищали папір від шкідливого впливу світла і пилу. У книзі РК-36 збереглися лише фрагменти застібок — одна металева деталь (вгорі на верхній кришці) і фрагменти двох смужок полотна, обтягненого залишками оксамиту (на нижній). Так звані («шпинькові») замки наявні у книзі ЦН-51: дві металеві фігурно вирізані пластинки на рояльних петлях, з отвором для застібання на штирі, розміщені на торці верхньої кришки.

Книги обтягнені оксамитом (різких відтінків червоної гама: вишневого і малинового відповідно) суцільно (цілісно) з корінцем¹⁴. У представлених книгах тільки одна (ЦН-51) містить напис на корінці — «Євангеліє».

Окрасою даних книг є «золочений» обріз: нанесений упоперек, згрупований у три смужки геометричний орнамент — на кінцях ширші (горизонтально спрямовані ∞-подібні і серцевидні елементи, обабіч яких «хвильки») та вужча середня смуга — взаємообернений аналогічний орнамент (РК-36) і такий же «золочений» обріз із поперечними смугами орнаменту (згрупованими на протилежних кінцях поверхні зрізу) в ЦН-51. На жаль, в останньому випадку малюнок узору не читається через велику втрату аркушів і їх пошкодження.

Представлені книги не мають фабричного лясе¹⁵. Закладками служать атласні стрічки різної довжини і ширини: салатова, темно-зелена, рожева (РК-36); рожева і помаранчева (ЦН-51).

Зовнішнє оздоблення книг:

Складники	РК — 36	ЦН — 51
Формат	Повний	Фрагмент (втрати аркушів)
Дерево	2 дошки прямокутної форми, канти прямі; зі сторони корінця — «стесані на косяк»	2 дошки прямокутної форми, канти прямі; зі сторони корінця — «стесані на косяк»
Оксамит	Малиновий	Червоно-вишневий
Корінець	Оксамитовий, суцільний з обкладинкою, назва	Оксамитовий, суцільний з обкладинкою (без оздоблення)
Оправа	Металеві оздобки: вісім кутовиків кибалкових обрисів «мереживного» типу: чотири на верхній обкладинці (зображення євангелістів із відповідними символами — повнофігурні, у сидячій позі), інші чотири меншого розміру — на нижній (як ніжки-підставки круглої опуклої форми), у вершинах кутів маленькі квіткові розетки; рослинний орнамент; фон — горизонтальні лінії; деталі прикріплені до основи маленькими гвіздками. У центрі — відбиток від середника (восьмикутної форми з прямокутником посередині); слід середника меншого розміру залишився і на нижній кришці оправи	Дві суцільні металеві пластини закріплені відповідно на верхній і нижній кришках (по периметру до основи і канти за допомогою маленьких гвіздків). На верхній оправі: квітково-рослинний орнамент; чотири овальні медальйони з поясним зображенням євангелістів із відповідними символами; між медальйонами — круглі розетки; середник кибалкової форми з центральним овальним медальйоном («Воскресіння»). На нижній пластині: по кутах чотири 8-кінцеві опуклі розетки — ніжки-підставки; аналогічної форми середник (із сюжетом «Старозаповітна Трійця») і орнамент
Застібки	На верхній обкладинці (вгорі) — одна металева деталь; на нижній — залишки двох смужок полотна, обтягнутого оксамитом (фрагменти)	Дві фігурно вирізані металеві пластинки на рояльних петлях, з круглим отвором на кінцях (для застібання на верхні клепки — штирі)
Обріз	«Золочений», з поперечними, згрупованими у три широкі (середня вужча) смужки, орнамент геометричний — хвильки, серцевидні елементи	«Золочений», з двома смугами поперечного орнаменту (згрупованими на протилежних кінцях); малюнок не читається через велику втрату аркушів
Закладки	Три стрічки: темно-зелена, салатова, рожева	Дві стрічки: помаранчева, рожева

Внутрішнє оздоблення книг.

В обох представлених музейних предметах використані: заставки, кінцівки, орнаментальні рамки, ініціали, віньетки, в'язь, вклейки¹⁶.

Назви книг, відображені на титульних листах, відрізняються кольором: чорним — РК-36, червоним — ЦН-51. На титулі (РК-36) розташування символів відмінне від розташування на окладі: орел, ангел, тілець, лев (відповідно — ангел, орел, лев, тілець). Заставки прямокутної форми із ввігнутими кутами, прикрашеними невеликими кутовиками, тло заповнене орнаментом, середник — восьмикутний прямокутник із відповідним біблійним сюжетом. Разом з ініціалами і заголовками такі заставки та ілюстрації розділяють глави книги. Розділи текстів, як і передуючі їм ілюстрації, в обох книгах ідентичні — глави «От Матфея», «От Марка», «От Іоанна», «От Луки».

Складові	РК — 36	ЦН — 51
Форзац	Настилання рифленим папером зі сріблястим узором — неправильної форми плавні видовжені ланцюжки; дарчий напис	Настилання рифленим папером, зі сріблястим узором — хвилеподібні зигзаги довільних обрисів (з голографічним ефектом)

Складові	РК — 36	ЦН — 51
Титул	<i>Поліхромний:</i> широка орнаментальна рамка (з незначними кутовими виступами); тло заповнене орнаментом; зображення: вгорі — Ісус Христос; кутовики східчасті (євангелісти із символами); посередині — назва; внизу — Успенська церква; вихідні дані (під рамкою)	<i>Орнаментальна рамка</i> (широка, подвійна): 1) чорний меандр, обабіч подвійні лінії, кола; 2) «хвилі», кутовики з розеткою (кольори чорний і червоний), назва, віньєтка (у формі трикутника вершиною вниз, у центрі кругла червона розетка), вихідні дані
Назва	В'язь (колір чорний) у середнику кибалкових обрисів	Шрифт простий, прописний (колір чорний)
Орнаментальні рамки	<i>На титулі:</i> поліхромна, орнамент геометричний, з незначними кутовими виступами. <i>На сторінках:</i> геометричний орнамент (ритмічно повторювані квадратики з розеткою в центрі), з обох боків підкреслений потрійними червоними орнаментальними вузькими лініями з невеликими кутовиками. <i>Ілюстраційні:</i> орнаментальні із серцевидними елементами, обабіч — червоні прямі лінії; з кутовиками (квіти у колах)	<i>На титулі:</i> орнамент геометричний (лінії, круги, меандр, хвилі), з орнаментальними зовнішніми і внутрішніми кутовиками (у кожному — по чорній / червоній розетці). <i>На сторінках:</i> лінії, вузькі прямокутники, квадрати, чотирипелюсткові квіти, на верхній лінії в контур рамки вписано орнаментальний елемент з хрестиком. <i>Зовнішні кутовики:</i> трилисники (чорного кольору). <i>Ілюстраційні:</i> ідентичні РК-36
Ініціали	Червоного кольору, висотою 5 см; контури обведені подвійними лініями (заштрихованими всередині), з орнаментальним наповненням; у проміжках елементів букв — тонкі виті лінії; верхнє завершення літери «З» орнітоморфне	Велика літера червоного кольору, висотою 4 см; проста лінійна рамка; тло — поперечно заштриховане, рослинний орнамент, буква біла з червоною тінню (на початку кожного розділу обох книг)
Великі літери	1) Висота орнаменту 3 см (виходить за рамки букви з трьох сторін), орнамент — тонкі виті лінії (червоного кольору). 2) Абзацна — простий жирний шрифт червоного кольору, висотою 1,8 см	1) Червоного кольору, висотою 2,5 см, проста лінійна рамка, тло заштриховане, орнамент рослинний, буква біла з тінню. 2) Абзацна — простий жирний шрифт червоного кольору, висотою 1 см
Ілюстрації	<i>Поліхромні вклейки:</i> 1) Матфей (з ангелом) 2) Іоанн (з орлом) 3) Марко (з левом) 4) Лука (з тільцем)	<i>Ідентичні:</i> 1) Матфей (з ангелом) 2) Іоанн (з орлом) 3) Марко (з левом) 4) Лука (з тільцем)
Заставки розділів (сюжетні)	Прямокутної форми, рамка із вигнутими кутами та кутовими зовнішніми елементами; 8-кутний середник із сюжетами: 1. «Різдво» 2. «Хрещення Ісуса Христа» 3. «Благовіщення» 4. «Вознесіння» 5. Кибалкових обрисів ромбічної форми середник (знаки, символи); витий орнамент затонований і заштрихований [глава «Соборник»]	Ідентичні (5×12 см): 1. «Різдво» 2. «Хрещення Ісуса Христа» 3. «Благовіщення» 4. «Вознесіння» 5. Прямокутна, розділена на три частини (кожну з яких узято в рамочку), центральна більша — прямокутний сюжетний середник («Собор Святої Трійці»; обабіч геометричний («плетений») орнамент [глава «Соборник»])
Заставки орнаментальні	1) Орнамент стрічковий, плетінка, в центрі хрестик. 2) Аналогічна, меншого розміру, на чорному тлі «плетена решітка», в центрі (вгорі) хрестик / ромбічний елемент. 3) Орнамент геометричний, з хрестиком у центрі / хрестик і обабіч серцеподібні елементи, заштриховані і затоновані окремі ділянки, заокруглені краї. 4) Орнамент геометричний стрічковий, з хрестиком у центрі; скошеними краями	1) Ідентична РК-36. 2) На прямій основі «хвилі», центральна віньєтка. 3) Орнамент геометричний, з хрестиком у центрі, заштриховані і затоновані окремі елементи, видовжені краї. 4) Орнамент геометричний (в центрі у колі хрестик, видовжені шестикутники з увігнутими паралельними сторонами, ромби, по краях — 4-кінцеві елементи) затонований і заштрихований [заставки повторюються]

Складові	РК — 36	ЦН — 51
Віньетки	Лілеєподібні, взаємообернені, з хрестиком посередині (у верхньому полі)	Серцеподібні, взаємообернені, з хрестиком посередині (у верхньому полі)
Кінцівки	Двох типів (прямолінійні і композиційні): 1) прямолінійні (орнамент на / під / над лінією): в центрі квітка / розетка, спіралеподібний / серцеподібний узори, обабіч взаємообернені видовжені пікоподібні елементи; пряма лінія; 2) композиційні: серцеподібна / овальна / прямокутний середник зі стрілоподібними елементами обабіч	Двох типів (прямолінійні і композиційні): 1) прямолінійні (орнамент на / під / над лінією): в центрі розетка / віньетка / елемент; коротка пряма лінія; 2) композиційні: серцеподібна / ліроподібна; трикутників / кибалкових обрисів (вершиною вниз); [в обох книгах кінцівки періодично повторюються]

Розглянуті музейні предмети відносяться до однієї лаврської школи, мають спільні техніки і методи оздоблення: штампування, цвяхування, настилання, «сріблення», «золочення». Для виготовлення Євангелій було використано однаковий матеріал: папір, оксамит, дерево, метал, фарбу: [У «Євангелії» ЦН-51 останні 9 аркушів чисті (для нотаток, папір цупкий)].

Книги датуються близьким часовим періодом (1900 р. і 1909 р. відповідно) і мають відмінності як у зовнішньому, так і внутрішньому оздобленні: книга РК-36 — окремі елементи (кутовіки, середники), ЦН-51 — суцільна оправа поверхні кришок. Титули: поліхромний, виготовлений у формі ілюстрації (РК-36) і двоколірний, скромно оформлений (ЦН-51). Ініціали різної висоти й оформлення. Відмінні текстові рамки (по ширині і орнаменту); також відрізняються рамки на титулах: поліхромна, об'єднана з титульною ілюстрацією (РК-36); двоколірна, широка, із зовнішніми і внутрішніми кутовиками (ЦН-51). Заголовки на титулах: в'язь у середнику (РК-36) чорного кольору і простий, виділений червоним кольором (ЦН-51). Висота шрифту, а відповідно і розміщення тексту на сторінках РК-36 і ЦН-51 відрізняються: 16 і 23 та 25 і 31 рядків крупного і дрібного шрифтів. Обріз в РК-36 має по три орнаментальні смуги на кожній стороні; в ЦН-51 — дві. Відрізняються кінцівки, рамки, віньетки, розділові лінії.

Оправи книг виконані з використанням різних сплавів; композиційно відмінні штампи з подальшою ручною проробкою деталей (підвищеної складності в РК-36) тощо дають підстави вважати, що виконані вони різними авторами. Натомість використання ідентичних ілюстрацій, а також заставок (за розміром, формою, орнаментом, сюжетом) вказує на використання однакових гравюр одного майстра.

Можливо, після укладання всього каталогу основного фонду групи збереження «Рідкісні книги» у музейній збірці будуть атрибутовані нові артефакти друкарні Києво-Печерської лаври. Тоді можна буде зробити ширший порівняльний аналіз, особливо якщо нові пам'ятки відноситимуться до іншого часового періоду, матимуть інше призначення адресата, а відповідно інше оздоблення. А тепер на часі проведення відповідних консервативних і реставраційних робіт для максимального збереження цих пам'яток.

¹ Інтролігаторство — мистецтво обкладання і оздоблення книжок [5].

² Пудла — оздоблені (по краю обвідкою — каймою, всередині — середниками) дерев'яні футляри (скриньки), схованки для книжок та інших цінних речей церковного вжитку [5].

³ Фоліант (нім.) — старовинна книга, розміром у половину паперового аркуша; книга великого формату.

⁴ МНАП НАНУ — Музей народної архітектури та побуту Національної академії наук України.

⁵ К — група збереження основного фонду «Рідкісні книги».

⁶ ЦН — група збереження основного фонду «Церковне начиння».

⁷ НД — науково-допоміжний фонд.

⁸ Форзац — подвійний аркуш паперу, що з'єднує книжку з внутрішньою частиною обкладинки, а також служить для оформлення книжки.

⁹ Цвяхування — оббивання цвяшками; прикрашання, оздоблювання бляшками.

Настилання («настилування») — обтягування папером або матерією — парчею, китайкою, оксамитом, шовком, вибіркою готової обкладинки

Штампування — техніка виготовлення оздоб окладу за допомогою форм

Обріз — обрізаний край книжки; оздоблення (кольором і орнаментом) бокових зрізів аркушів книги.

¹⁰ Оздобы (оздобки) — окремі елементи оздоблення з викінченою композицією; їх використовували як оздобу на передній та задній дошках книжки, поміж «плетів» на порені тощо.

Кутовики — кутові елементи оздоблення.

Середник — центральний елемент оздоблення різної конфігурації (прямокутний, квадратний, овальний, круглий, кибалковий); у ньому відображається головна тема / направленість видання (у стародруках).

Медальйон (фр.) — зображувальна або орнаментальна композиція в круглому або овальному обрамленні.

Пуклі — розетки випуклої форми, які замінюють ніжки-підставки.

Розетка — орнаментальний мотив у вигляді круглої квітки з однаковими пелюстками.

¹¹ Оклад — декоративне оздоблення металевого покриття книг.

¹² Кант — ребро, пруг дошки, бруса [2].

¹³ Застібки, замочки («клябзурки, клязурки») — з різних матеріалів, різної конфігурації і способів замикання.

¹⁴ Корінець — місце, де зшито аркуші книжки, або частина обкладинки, що закриває це місце; може містити напис (з'являється у 2-й пол. XVIII ст.), орнамент тощо.

¹⁵ Лясе — закладка у книзі, тасьма, що її приклеюють у верхній частині корінця книги і вводять у середину книжкового блока; листок паперу, що його вкладає в книгу видавництво або книготорговельна організація, повідомляючи про книги, які готуються до випуску або надійшли у продаж [7].

¹⁶ Заставка — невелика композиція орнаментального або образотворчого характеру на всю ширину сторінки, перед початком тексту, розділу, частини тощо.

Кінцівка — невелика композиція орнаментального характеру, що закінчує розділ або книгу загалом.

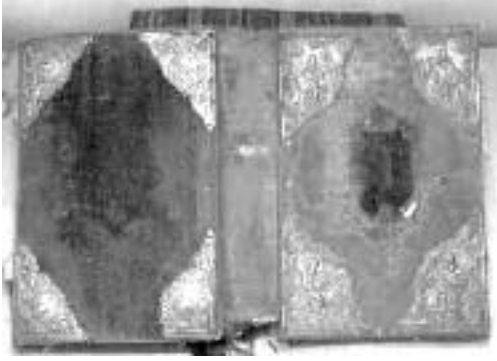

Ініціал (лат.) — збільшена, часто прикрашена заголовна літера якогось розділу в тексті книги.

Віньетка (фр.) — орнаментальна або сюжетна художня прикраса у вигляді невеликого малюнка.

В'язь — з'єднання, сплетення суміжних літер у суцільний знак.

Вклейки (уклейка) — багатоклірні ілюстрації — репродукції або гравюри, виконані окремим відтиском і вклеєні між сторінками [2, 7].

1. *Вайдахер Ф.* Загальна музеологія: Посібник / Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. — Л., 2005.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. Т. Бусел. — К., 2004.
3. Довідник з історії України (А–Я): Посібник для серед. загальноосв. навч. закл. / Заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2 вид. доопр. і доп. — К., 2002.
4. Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. — К., 1994. (перевид. 1945 р., Мюнхен — Нью-Йорк).
5. *Курінний П.* Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. Український науковий інститут книгознавства. — К., MDMXXVI.
6. *Огієнко І.* Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т. — К., 1993.
7. *Шкаруба Л., Спанатій Л.* Російсько-український словник художніх термінів: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. — К., 2004.
8. Український історичний календар-96. Науково-популярний та літературний альманах історичного товариства Нестора-літописця. АН України / За ред. акад. НАНУ П. Толочка. — К., 1995.

PK — 36		ЦН — 51	
			
Титул	Обріз	Титул	Обріз
			Малюнок орнаменту обрізу не читається через відсутність великої кількості аркушів книжкового блоку
Заставки, ініціали, рамки			
			
Ілюстрації			
